

Andrzej Miszczuk

"Przemiany narodowościowe na Białorusi", Piotr Eberhardt, Warszawa 1994 : [recenzja]

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia 23, 330-332

1995/1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

solidacji państwowej lansowana w II Rzeczypospolitej przez obóz piłsudczykowski w latach 1926–1935, idea czechosłowakizmu czy jugosławianizmu.

Nowe jakości w kwestii narodowościowej w Europie Środkowej wniosły nie tylko ideologia komunistyczna — w tym aspekcie dokładnie opisana — ale również ideologie: autorytarna (już wcześniej sygnalizowana w moich rozważaniach), faszystowska, zwłaszcza koncepcje lansowane przez hitlerowców w odniesieniu do rozproszonej mniejszości niemieckiej oraz syjonistyczna co do społeczności żydowskiej. W podtytule książki autor przecież sugerował analizę idei odnoszących się do problematyki narodowościowej, a jednak nie wszystkie podstawowe i reprezentatywne należy uznać za uwzględnione.

3. Jak zostało wspomniane powyżej, w pracy zanalizowano poprawnie poglądy bolszewików na sprawę narodową, politykę narodowościową ZSRR w różnych okresach jego istnienia, wyodrębniając cezury wskazujące na jej ewolucję. Natomiast jest niezrozumiały brak dociekań w odniesieniu do polityki narodowościowej państw komunistycznych. Autor w ogóle nie dostrzegł tego problemu a trudno badać kwestię narodową w Europie Środkowej zapominając o losach mniejszości narodowych w państwach tzw. realnego socjalizmu lub radzieckiego imperium zewnętrznego. Wyjątek jedynie uczynił dla Jugosławii (s. 377–388) oraz przedstawił zbiór pewnych ogólnych wniosków i przykładów (s. 403–405).¹³ Za bardzo ciekawe można by uznać próby poszukiwania odpowiedzi na pytanie: na ile ta polityka była jednolita i stabilna, a na ile miała swoje zindywidualizowane, krajowe cechy oraz podlegała ewolucji, zarówno w całym bloku, jak i jego poszczególnych częściach.

W konkluzji należy przyjąć, że mimo wyeksponowanych błędów¹⁴ praca Marka Waldenberga zasługuje na uwagę nie tylko ze względów poznawczych, o których była tu mowa, ale niewątpliwie również z przyczyn wynikających z przypuszczalnego rozwoju sytuacji narodowościowej w Europie Środkowej i ciężaru gatunkowego tego problemu. Autor postawił w odniesieniu do XX wieku zasadnicze i inspirujące dla badań politologicznych pytanie: „Czy zwycięstwo zasady państwa narodowego nie będzie jednak tylko krótkotrwałym epizodem, czy nie rozpocznie się wkrótce w naszej części Europy tworzenie nowych więzi federacyjnych bądź konfederacyjnych, poprzedzających ewentualne i odległe w czasie zjednoczenie polityczne całej Europy?” (s. 398).

Waldemar Paruch

Piotr Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Editions Spotkania, Warszawa 1994, s. 182, 24 mapy, 55 tabel.

Książka poświęcona jest przemianom narodowościowym na Białorusi i stanowi realizację kolejnego etapu zamierzenia badawczego, jakiego podjął się prof. Piotr Eberhardt, zmierzającego do przedstawienia problemów narodowościowych wszystkich wschodnich sąsiadów Polski.

¹³ Wzorem w historiografii dla nowego podejścia wobec badań niektórych problemów w państwach komunistycznych w Europie Środkowej może być praca: B. Cywiński, *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 2: ... i was prześladować będą, Warszawa 1994.

¹⁴ Zrezygnowałem z uwag i polemik szczegółowych, bo tak jak w przypadku każdej syntezy można ich sformułować dużo. Natomiast najważniejszy był stosunek do generalnych kwestii poruszonych w rezensowanej książce i w konsekwencji też one były przedmiotem moich refleksji.

Autor zaprezentował bardzo ciekawy, zarówno z metodologicznego, jak i poznawczego punktu widzenia, sposób ujęcia prezentowanej problematyki, polegający na połączeniu warsztatu geografa, demografa i historyka.

Tematem książki jest analiza liczebności oraz rozmieszczenia ludności białoruskiej, polskiej, rosyjskiej i żydowskiej na obecnym terytorium Białorusi, poczynając od końca XIX wieku, a kończąc na czasach współczesnych.

Za podstawowe źródło informacji posłużyły spisy ludności:

- rosyjskie z 1897 i 1909 roku,
- niemieckie z 1916 roku,
- polskie z 1919, 1921 i 1931 roku,
- radzieckie z 1926, 1937, 1939, 1959, 1970, 1979 i 1989 roku.

Autor dokonał ich krytycznej analizy, wskazując, kiedy stanowiły one instrument walki politycznej, a kiedy rzetelne źródło informacji. Dodatkową trudnością metodologiczną, zwłaszcza w okresie gdy obecne terytorium Białorusi należało po części do Polski i ZSRR, były różne terminy przeprowadzenia spisów oraz różny ich zakres rzeczowy. Stąd też w przypadku spisu rosyjskiego oraz spisów polskich do analizy struktur narodowościowych służyły: deklarowany język ojczysty i wyznanie. Natomiast w spisach radzieckich oparto się na deklarowanej narodowości i języku (pominięto wyznanie).

Przestrzennymi jednostkami badań były powiaty/obwody.

P. Eberhardt zaczyna swoje rozważania od momentu, kiedy obecny obszar Białorusi stanowił integralną część imperium rosyjskiego, by następnie ukazać skutki demograficzne działań w okresie I wojny światowej.

Konsekwencją zakończenia I wojny światowej był podział obecnego terytorium Białorusi między Polskę (część zachodnią) i ZSRR, a ściślej Rosję Radziecką (część wschodnią). Sytuacja polityczna w obu częściach Białorusi była odmienna i przyniosła odmienne skutki demograficzno-narodowościowe. O ile w części zachodniej warunki były bardziej stabilne i unormowane, o tyle w Białoruskiej SRR w rezultacie kolejnych zmian polityki narodowościowej los całego społeczeństwa i poszczególnych grup etnicznych ulegał diametralnym zmianom. P. Eberhardt zwraca zwłaszcza uwagę na okres lat 30., kiedy Stalin rozpoczął represyjną politykę narodowościową, której ofiarami padli przede wszystkim Polacy. Z kolei w wyniku działań II wojny światowej najdotkliwiej ucierpiała ludność żydowska zamieszkująca ziemię białoruską.

W rezultacie zakończenia II wojny światowej ustanowiono dzisiejsze granice Białorusi. „Oczyszczaniu” jej obszaru z innych narodowości służyła repatriacja ludności polskiej do Polski, przeprowadzona w latach 40.

Władze radzieckie przez cały okres powojenny, z różnym natężeniem prowadziły wobec ludności białoruskiej politykę rusyfikacji. W książce prof. P. Eberhardta można znaleźć potwierdzenie tej tezy. Liczba ludności rosyjskiej w latach 1959–1989 wzrosła dwukrotnie, osiągając poziom 13,2% ogólnego zaludnienia Białorusi. Blisko 1/4 Białorusinów, zwłaszcza młodego pokolenia, nie zna języka białoruskiego, a wielu z nich, znając swój język ojczysty, posługuje się na co dzień rosyjskim. Wpływa to bez wątpienia na niezbyt wysoką świadomość narodową, co szczególnie ujawniło się w chwili uzyskania przez Białoruś niepodległości.

Bardzo dużym walorem recenzowanej książki jest imponująca dokumentacja kartograficzna (24 mapy) i statystyczna (55 tabel).

Wydaje się, że lektura pracy P. Eberhardta, jedynej jak na razie (zarówno w polskiej, jak i białoruskiej literaturze przedmiotu) tak obszernego i obiektywnego studium historyczno-demograficzno-geograficznego poświęconego przemianom narodowościowym na

Białorusi, będzie pomocna w zrozumieniu dzisiejszej sytuacji i polityki tego kraju, leżącego na obszarze historycznego krzyżowania się wpływów rosyjskich i polskich.

Andrzej Miszczuk

***Polacy w Rosji mówią o sobie*, tom 1 i 2, pod redakcją Edwarda Walewandra, Lublin 1994.**

Od ponad dwudziestu lat wszechstronne i cenne badania naukowe nad emigracją polską i Polonią prowadzi Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym (poprzednio Zakład Duszpasterstwa i Migracji Polonijnej) Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Zaowocowały one wielu publikacjami, konferencjami i naukowymi sympozjami o tematyce polonijnej.¹ Do końca lat osiemdziesiątych głównym kierunkiem geograficznym prac badawczych i kontaktów naukowych były kraje Europy Zachodniej, Stany Zjednoczone i Kanada. Podejmowano także szereg problemów teoretyczno-metodologicznych nad istotą emigracji i Polonii.

„Jesień Ludów” 1989 r., rozpad Związku Radzieckiego i tzw. obozu państw socjalistycznych otworzyły możliwości badawcze i publikacyjne na dziejami i dniem dzisiejszym Polaków na Wschodzie. Bardzo szybko problematykę tę podjął Instytut, wykazując przy tym wcześniejsze przygotowanie do prowadzenia badań, wymagających wielokrotnie innego podejścia metodologicznego niż w odniesieniu do państw Zachodu. Momentem przełomowym w tej mierze było szesnaste sympozjum w dniach 14–16 maja 1990 r. w Lublinie na temat „Polacy w Kościele katolickim w ZSRR”.² Do 1994 r. ukazało się sześć publikacji książkowych dotyczących Polaków i Kościoła katolickiego na Wschodzie, w tym pierwsze dwa tomy z serii materiałów i dokumentów pod tytułem *Polacy w Rosji mówią o sobie*.³ Poza jedną publikacją, wszystkie pozostałe opracował, zredagował i opatrzył przypisami ks. prof. dr hab. Edward Walewander, który w ostatnich latach inicjuje prace badawcze i kieruje wielu przedsięwzięciami (sesje, sympozja, spotkania) nad różnymi aspektami dziejów Polaków na Wschodzie.

Lektura dwóch pierwszych tomów *Polacy w Rosji mówią o sobie* dowodzi trafności inicjatywy edytorskiej. Zgromadzono w nich 24 wspomnienia, jedno opowiadanie i dwa teksty historyka-amatora z Jużnosachalina. Większość autorów urodziła się i żyła na wschodnich terenach II Rzeczypospolitej, w Rosji i Związku Radzieckim. Na uwagę zasługuje fakt, że nadal 9 autorów żyje na terenach Wspólnoty Niepodległych Państw, 2 na Litwie, 1 na Białorusi, 2 w Wielkiej Brytanii, 1 w Republice Federalnej Niemiec i 12 w Polsce. Dowodzi to z jednej strony zainteresowania podjętą tematyką wśród

¹ Szerzej patrz: *W służbie Polonii. 20 lat Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, pod red. ks. Edwarda Walewandra, Lublin 1992.

² W następnym roku opublikowano materiały: *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, red. E. Walewander, Lublin 1991.

³ Poza wyżej wymienioną: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, pod red. E. Walewandra, Lublin 1993; *Polacy w Rosji mówią o sobie*, t. 1, pod red. E. Walewandra, Lublin 1993; *Polacy w Rosji mówią o sobie*, t. 2, pod red. E. Walewandra, Lublin 1994; ks. S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939–1945*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku ks. J. Wołczański, Lublin 1993; ks. M. Bardel, *Z Krasnobrodu przez obozy i obczyznę do rodzinnych stron*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył oraz podał do druku ks. E. Walewander, Lublin 1994.